

GİRESUN BELEDİYESİ

GİRESUN

KÜLTÜR SEMPOZYUMU

(30 - 31 Mayıs 1998)

BİLDİRİLERİ

İstanbul 1998

**CLAVIJO'DAN FALLMERAYER'E:
GİRESUN'DA SEYYAHLAR (1404-1840)**

Feridun M. EMECEN*

Antik çağlardan beri yerleşmenin Anadolu'nun diğer kıyılarına göre daha zayıf olduğu Doğu Karadeniz kıyılarındaki iskânın karakteri ve özellikleri, gezme, görme ve merak içgüdüsüyle hareket eden yahut resmî görevleri sırasındaki müşahedelerini kaleme alan seyyahların daima ilgisini çekmiştir. Diğer bölgeleri gezip görenlere nisbetle daha az sayıda seyyahın alâkasına mazhar olan Anadolu'nun kuzey kıyılarının doğu kesimi, yerleşme hususiyetleri yanında vahşi tabiatı ve güzellikleriyle de ayrı bir ilgi konusu olmuştur denebilir. Bugün Doğu Karadeniz kıyıları diye adlandırdığımız ancak gerek seyyah ve gerekse tarihçilerce daha farklı isimlerle anılan kesimde tarihi çağlar boyunca gelişme gösteren ve liman vasfı ile ön plana çıkan sınırlı sayıdaki şehirler arasında hiç şüphesiz Giresun'un farklı bir yeri bulunmaktadır. Liman şehri olmasının yanında ona bu farklı yeri kazandıran başka bir hususiyet, bulunduğu coğrafi mevkiin stratejik konumudur. Denize doğru ters çevrilmiş kaşık gibi uzanan yarımada'nın üst kesiminde yer alan ve her iki yönden de denizi esaslı bir şekilde kontrol altında tutan askerî istihkâm, zamanla sivil iskânın temerküzünü de sağlamış; bu haliyle alâka çekici bir kale şehri ve liman olarak adı duyulmaya ve yayılmaya başlamıştır.

Burada Giresun'un adı, kuruluşu, antik tarihi ve ilk iskânı gibi tartışmalara girmeksizin¹ Türklerin Anadolu'yu yurt tutmalarından sonra, Doğu Karadeniz kıyılarına kadar esaslı bir şekilde yerleşmeye başlayan Türkmen boylarının Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarını zorladıkları XIV. yüzyılın başlarından itibaren 1840'lı yıllara kadar Giresun'u gören seyyahlar ve

* Prof. Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Bu konuda şimdilik bk. F.M. Emecen, "Giresun", *DİA*, XIV, 78-84; a.mlf., "Giresun Tarihinin Bazı Meseleleri", *Giresun Tarihi Sempozyumu*, İstanbul 1997, s. 19-24. Giresun tarihi hakkında daha geniş bir çalışma tarafımdan yürütülmekte olup, son safhasına gelmiş bulunmaktadır.

bunların eserlerinde daha ziyade hangi konular üzerinde durdukları hakkında ulaşılabilen bilgileri ortaya koymaya çalışacağız. Zira antikçağ müellifleri ve Trabzon Rum İmparatorluğu tarihçisi, kroniker Panaretos'un² kısa yıllığı bir tarafa bırakılırsa, Giresun hakkında ilk detaylı bilgilerin yukarıda zikredilen dönemden itibaren bu kıyıları büyük bir merakla dolaşan seyyahların eserlerinde bulunabileceği aşîkârdır. Osmanlı dönemi için ise resmî belgelerin şahitliği dışında yine seyyahlar, peşin hükümleri veya kısa süreli görmekten kaynaklanan eksiklik, yanlış bilgileriyle dahi olsa, Giresun şehrinin fizikî ve kültürel yapısı hakkında müstağni kalınmayacak, istifade edilebilir kaynaklar bırakmışlardır.

Bilindiği üzere Giresun'un ilk fatihleri Çepni Türkmen beyleridir. 1301'de kısa bir süre ele geçirilen 1341'de ise tekrar zaptedildiği bilinen fakat kat'î olarak 1397 İlbaharında Süleyman Bey tarafından alınan Giresun³ hakkında fetih sonrası bilgi veren ve burayı uzaktan da olsa gören ilk seyyah Katalan'dan Semerkand'a, Timur'un nezdine elçi olarak gönderilen Clavijo'dur.⁴ 9 Nisan 1404'de muhtemelen denizden seyrettiği Giresun'u sahilde, denize dönük evleriyle anan Clavijo böylece şehrin kale dışında sivil iskân yerinin bulunduğuna şehâdet eden ilk seyyah olmaktadır. Onun ifadelerinden bu sıralarda Türklerin elinde olduğu istidlal edilen şehrin bu hakimiyet devrine ait ilk durumu hakkında bilgiler de yine bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Clavijo'nun bu bölgenin "Arzemir" adlı bir Türk beyinin elinde bulunduğunu yazması, Giresun'un yedi yıldır Hacı Emirîler'in idaresi altında bir Türkmen kalesi olduğunu, ayrıca sahildeki yerleşmenin de geniş ölçüde ilk sivil Türkmen iskânına ait izler olabileceğini düşündürmektedir.

Clavijo'dan sonra şehri doğrudan görüp hakkında bilgi veren tesbit edebildiğimiz ikinci seyyah, bir Osmanlı katibi, Trabzonlu Âşık Mehmed'dir. Meşhur *Menâzirü'l-Avâlim* adlı eserinde Seyyah Trabzon'a giderken gördüğü ve bir gece kaldığı Giresun'a dair kısa bilgiler verir.⁵ Onun müşahadelerine göre bu liman şehri, 1579 yılı Eylül ayı başlarında etrafında suru olmayan, sahilde yer alan bir çarşısıyla bir de cuma namazı kılınabilir câmiî olan küçük bir kasabadır, bağları, bahçeleri çoktur. Anlaşıyor ki, Âşık Mehmed Giresun kalesi dışında, doğu kesiminde sahilde bulunan sivil

2 Antik çağ müellifleri ve Panaretos hakkında bk. F.M.Emecen, "Giresun Tarihinin Bazı Meseleleri", s. 20-21.

3 Bunun için bk. F.M.Emecen, "Giresun", DİA, 78 vd.

4 Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat, (trc. Ö.R.Doğrul) İstanbul 1965, s. 60.

5 Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avalim* (Haz. M.Ak), II, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997, 30 a.

iskâna ait kısmı tarif etmektedir. Dolayısıyla onun şehrin etrafında sur olmadığını belirtmesi yanlış anlaşılmalıdır. Öte yandan zikrettiği cuma camii, muhtemelen Yavuz Sultan Selim tarafından camiye tahvil edilen ve eski Lonca limanının batısında bugün park haline getirilmiş Taşbaşı mevkiinde yer alan mâbed olmalıdır. Bu sıralarda Hacı Hüseyin Camii, henüz bir mescid durumunda olduğundan Âşık Mehmed bu küçük mahalle mescidinden söz etmemiş olsa gerektir.

1610'da İran'a giderken Trabzon'a kadar deniz yolunu tercih eden Fransız J. Bordier, belki de Giresun hakkında ilk defa en teferruatlı bilgi veren seyyahtr.⁶ Bordier'in Giresun hakkında yazdıkları bu vakte kadar bölge tarihi üzerinde çalışan pek az araştırmacının dikkatini çekmiştir. İlginç olan husus bir gün burada kalan seyyahın şehirde hiç bir yabancılık çekmediğini izah etmiş olmasıdır. Seyyah bunun sebebini daha önce Osmanlılar'ın hesabına çarpışmak üzere onların hizmetine girmiş olan ve Habsburglar'a karşı savaşan paralı Fransız askerlerden⁷ bir bölümünü Şark cephesine sevk edilmeleri sırasında deniz yoluyla Giresun'a gelip, iki ay burada ikamet etmelerine bağlar. Tabii ki Bordier Giresun'un Rum ahalisiyle ilişki kurduğu, onlara misafir olduğu için bu "yabancı alışkanlığı" sözünü müslüman kesim için kullanmamıştır. Fakat Giresun ahalisinin gerek müslim gerekse gayri müslim kesimlerinin esas itibarıyla kozmopolit bir yapıdaki liman şehirlerine uygun bir anlayışa sahip olduklarını düşünmek yanlış olmasa gerektir. Bordier ayrıca Giresun'un Iskufi/İskefe denilen bir burnun tepesinde olduğunu yazar ki bu ad oldukça şaşırtıcıdır. Zira bu ne önceki ne de daha sonraki kaynaklarda zikredilir. Acaba Bordier bu adı Trabzon'a bağlı olan ve bugün Çarşıbaşı adını alan İskefiye ile mi karıştırmıştır? Kat'i bir şey söylemek şimdilik mümkün olmamakla birlikte skufi kelimesi yunanca "külâh" anlamına gelir ve yarımada'nın denize uzanan kesimi külâhı andırıldığı için bu adla, özellikle Rum kesimi tarafından, anılmış olmalıdır. Bordier ayrıca şehrin fiziki durumu hakkında oldukça teferruatlı bilgiler verir.

⁶ J. Bordier, "Relation d'un voyage en Orient" ed. Chrysantos Philippides. *Archeion Pontou*, VI (1934), s. 114-115.

⁷ Bunlar için bk. C. Finkel, "French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606: The Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600". *BSOAS*, LV/3 (1992), 453, kezâ Şark seferine katılanlar hakkında bk. Ö. İşbilir. XVII. yüzyıl başlarında Şark Seferlerinin İlaş. İkmal ve Lojistik Meseleleri. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997, s. 200-205. (Burada 1610'daki Tebriz seferine 82 Fransız paralı askerinin katıldığı tesbit edilmiştir).

XVII. yüzyılın meşhur Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin Giresun'u görüp görmediği tam olarak anlaşılmamaktadır.⁸ Verdiği bilgiler *Menâzirü'l-Avâlim*'le büyük benzerlik gösterir. Muhtemelen Evliya Çelebi Trabzon'a giderken buradan geçmiş ve kulaktan dolma edindiği bilgilerle Âşık Mehmed'in yazdıklarını birleştirmiştir denilebilir.

XVIII. yüzyılın başında 21 Mayıs 1701'de şehre bir başka Avrupalı seyyah daha geldi. Aynı zamanda botanikçi de olan Tournefort adlı bu seyyah, şehir hakkında fazla teferruata girmemekle birlikte, buranın bilinen illk resmine/gravürüne eserinde yer verdi.⁹ Gemiden yapıldığı ve denizden görünüşü aksettirdiği anlaşılan bu resmi gerçek durumu ne ölçüde yansıttığı tam olarak bilinmemekle beraber, yine de Giresun'un XVIII. yüzyılın başlarındaki hali hakkında göze hitap eden bir fikir vermektedir. Gravürde liman özelliği pek belli olmamakla birlikte kale çizilmiş, Gedikkaya'ya yine yer verilmiş; bu ikisinin arasındaki şeride ağaçlıklar içinde şehir yerleştirilmiştir. Denize inen surların önünde birkaç yapı kümesi işaretlenmiş, ancak bunların ne olduğu açık olarak belirtilmemiştir. Asıl dikkati çeken husus şehir önlerinde on kadar irili ufaklı geminin çizilmiş olmasıdır. Tournefort'taki bu resim bize XVIII. yüzyıl Giresun'un hayli faal bir deniz trafiğine sahne olduğunu göstermektedir.

XIX. yüzyılda pek çok seyyahın bölgeye geldiğini ve Giresun'a özel bir önem verdiklerini görüyoruz. Bu seyyahlar Kinneir, Rottiers, Bıjışkyan, Hamilton, Texier ve nihayet Fallmerayer'dir. 1813'de J.Mac Donald Kinneir, iki gün kaldığı Giresun'u coğrafi mevkii bakımından tasvir ettikten ve antik tarihini anlattıktan sonra, nüfus yapısını verip halkın durumuna temas eder.¹⁰ Ancak o da Müslüman halk değil, daha ziyade şehirdeki Ermeni ve Rumlara ilişkin bilgilere yer verir. Mesela; Ermenilerin küçük sanayi ile uğraşan tek kesim olduklarını söyler. Ayrıca burada ekili bir arazinin bulunmadığını yazan seyyah, yenilen ekmeğin getirilen Hind buğdayı olduğunu ifade eder ki, burada kask edilenin mısır olduğu düşünülebilir. Buradan hareketle bölgede bol miktarda ekilen ve tüketilen mısırın başlıca yiyecek maddesi olarak kullanılma tarihini, XIX. yüzyıl başlarına kadar indirmek mümkündür. Bir başka mühim tesbit, kıyıda sur duvarlarının dibinde ağır tonajlı gemilerin inşa edilmesidir. Ticaretin de yine daha ziyade Kırım ve Ukrayna cihetiyle yapıldığı anlatılır. Görüldüğü gibi Kinneir XIX. yüzyıla

⁸ Evliya Çelebi, *Seyhatname*, II, (İstanbul 1314), 79-80.

⁹ Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du Roy*, II, Paris 1717, 221-221.

¹⁰ J. MacDonald Kinneir, *Voyage dans L'Asie Mineure*, II, Paris 1818, s. 65-68.

haiz değerler manzumesi içinde bu liman şehrini halkı ve ticari kapasitesiyle tanıtmayı tercih etmiştir.

1818'de Rottiers de Kinneir gibi aynı mantalite içerisinde şehri anlatırken, Ermeni din adamı Bıjışkyan daha farklı konulara ilgi duymuş ve bunları tasvire çalışmıştır. Öncelikle Ermeni nüfusun varlığına dikkat çeken seyyah, şehrin fiziki özelliklerine temasla iki ayrı limandan bahseder. Demirkapı ve Lonca limanları olarak adlandırdığı bu gemi sığınaklarının iyi limanlar olmadığını söyleyen seyyah, Ermeni kiliselerinden de söz eder, Rumların piskoposluk makamı bulunduğunu söylese de diğer batılı seyyahlar gibi asıl çoğunluğu oluşturan Müslüman ahali hakkında hiç bir şey yazmaz.¹¹ Rottiers, yine antik tarihin cazibesine kapılmaktan kendisini alamaz, hemen sonra da fazla büyük olmayan gemileri alabilecek kapasitede küçük bir limana sahip olduğunu belirttiği şehrin yerli ticaretinin fındık, meyve, şarap ve tütün çubuğundan ibaret bulunduğunu belirtir.¹² Bu ifadeler fındığın ekonomik değerinin bu tarihlerde önem kazandığına işaret eder. Ayrıca hangi cins meyvelerin nasıl dış piyasaya sürüldüğü ise açık değildir. Burada seyyahın en azından meyve için gelişi güzel bir ifade kullandığı düşünülebilirse de, denizden olan ulaşımın taze meyvenin bozulmadan naklini kolaylaştırmış olabileceği de göz önüne alınmalıdır. Bilhassa şarap ticaretinin önemli boyutlara ulaştığı, bölgenin kendisine has üzümleri hesaba katıldığında kolayca tahmin edilebilir. Bu tahmin söz konusu ticaretin gayri müslimlerin elinde olduğu konusunda ise daha da kuvvetlenir. Kiraz ağacından yapılan tütün çubuğu imalinin ticari bir kazanç temin edebilecek seviyede olduğu da yine seyyahın ifadelerinden çıkarılabilmektedir. Rottiers'in dikkat çekici bir başka notu, şehrin Rum ve Türk kesiminin çok iyi anlaşan bir toplum oluşturduklarıdır. Seyyah bu uyuma hayret eder ve bunun anlaşılır gibi olmadığını söylemekten kendisini alamaz. Bu durum hiç şüphesiz klasik Osmanlı toplum yapısının küçük bir örneğini oluşturmakta ve ictimai ahengin mahiyeti hakkında ilgi çekici bir gözlem olmaktadır. Aslında bu ilgi çekicilik ve şaşkınlık, Müslüman toplum hakkındaki önyargılı seyyahlar içindir; yoksa birarada yaşayanlar bakımından bir fevkaladelik bahis mevzuu değildir.

Hamilton ve Texier¹³ hemen hemen aynı tarihlerde şehri görmüş olmalıdırlar. Texier, daha ziyade antik tarihe önem verir, gördüğü şehir hak-

11 P. Minas Bıjışkyan, Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası. (trc. H.D. Andreasyan) İstanbul 1969, s. 37-38.

12 Rottiers, Itineraire (1818) de Tiflis a Constantinople. Bruxelles 1829, s. 131-132.

13 Charles Texier, Küçük Asya, (trc. A.Suad), III. İstanbul 1340 s. 159-160.

kında hemen hemen hiç bir çağdaş bilgiye yer vermez. Heyecanla Giresun'un kurulduğu yer, ad problemi ve diğer malum tartışmalara girer. Tıpkı Texier gibi Cramer'in¹⁴ de bu merakı, âdeta onu da diğerlerine benzer şekilde gördüklerini kaleme almayı unutturmuştur. 1836'da Hamilton kaleyi uzun uzadıya anlatmakla birlikte, İslâmi eserlerden bazılarını ve ağacın oturduğu konağa dikkat çeker.¹⁵ Onun asıl gözlemi, denizin vurduğu kayalıklarda oluşan tekne gibi çukurluklarda kadınların çamaşır veya bez yıkadıklarıdır. Buraya doluşan tuzlu deniz suyunun temizleme vasıtası olmaktan çok bez ağırtmada, boyanmış bezlerin hazırlanmasında kullanıldığı düşünülebilir. Bugün de bu kabil tekne biçimindeki denizin yaladığı kayalıklar varlıklarını sürdürmektedir. Bunların asırlar süren bu işlevine şehir ilgililerinin tekrar dikkatini çekerek muhafazalarına dikkat edilmesini hatırlatmak isterim.

Burada bahsedeceğimiz son seyyah, yazdığı Trabzon Rum İmparatorluğu tarihi¹⁶ dolayısıyla, bölgeye özel bir ilgi duyan ve burayı görmek için hususiyle gelen tarihçi Fallmerayer'dir. Tarihçi olması ona diğer seyyahların rutin bilgileri dışında farklı konulara dikkat etmesini sağlamıştır. Onun yazdıkları yüksek bir edebî üslup, renkli ve kuvvetli tasvirlerle meşbu olup, hal ve mâzi âdeta iç içe geçmiş gibidir.¹⁷ Fallmerayer, Trabzon dışında Büyük Komnen İmparatorluğu'nun önemli şehirlerini görmek için duyduğu önü alınmaz iştiağın tesiriyle "Kilise zengini" olarak nitelediği Giresun'a kötü yol ve hava şartlarına rağmen yolculuk yapmayı göze alır. Seyyahın romantik kilise şehri olarak tahayyül ettiği Giresun'u ilk görüşü denizden oldu ve 10 Ekim 1840 Cumartesi günü "kiraz şehri"nin düz ve dar bir şekilde uzanan kıyıdaki limanına ulaştı. Burada kendisine Giresun ağasının sarrafı Konstantides Kotzanoğlu mihmandarlıkta bulundu. Onun şehir ve ahali hakkındaki intibasında bu zâtın etkisinin büyük olduğu farzedilmektedir. Seyyah ondan pek çok bilgi aldı ve genel siyasetle, şehirdeki uygulamalardan, özellikle Hıristiyanlarla İslâmlar arasındaki problemlerden haberdar oldu, bunlardan bir kısmına katılmasa da genelde Rumların düşüncelerini çok iyi aktarmaktan de geri kalmadı.

14. J.A. Cramer, A. Geographical and Historical Description of Asia Minor. I. Oxford 1832, s. 281-282.

15. William J. Hamilton, Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia. I. London, 1842, 262-265.

16. İ. Pınar, "Alman Gezginini J.P. Fallmerayer'in Gözüyle 19. yüzyılda Trabzon". Tarih ve Toplum, XXVII/159 (Mart 1997), s. 8-11.

17. J. Phillip Fallmerayer, Fragmente aus dem Orient. München 1963, s. 115-124.

Fallmerayer, öncelikle şehri dolaştı; manzarasını tasvir, kaleyi uzun uzadıya tetkik etti ve antik şehri tesbite çalıştı. Ona göre genellikle sur içinde oturan Rumlar, gemicilik, hırdavatçılık, madrabazlık ve komisyonculuk yapmaktaydılar ve Müslüman ahali ile ilişkileri iyi idi. Onun da diğer bazı seyyahlar gibi alâkasını fındık bahçeleri çektii. Bölgeden 20.000 ton fındık elde edilmekteydi ve bunlar cinslerine ve kalitesine göre fiyatlandırılmaktaydı. Özellikle Odessa ve İstanbul fındık için iyi bir pazardı. Şarap da Rus limanlarına ihraç ediliyordu. Fallmerayer Giresun'u kendisine çok benzeyen Sinop ile de mukayese ederek, her ikisinin kendilerine ait özellikleriyle ön plana çıktıklarını, Giresun'un vahşi bir güzelliğe sahip olmakla Sinop'tan ayrıldığını belirtir.

Sonuç olarak Fallmerayer'in Giresun izlenimleri, hem kendisinden önceki hem de sonraki seyyahlarla kıyaslanmayacak ölçüde önemlidir ve 1404'den itibaren Giresun'u gören seyyahlar silsilesinden, Tanzimatla başlayan yeni dönemin ilk müşahidi olarak da O'nun izlenimleri oldukça ilgi çekicidir.